

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ *

Υπό Ν. Γ. ΜΑΡΜΑΤΑΚΗ

Υπό τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἐκυκλοφόρησε μελέτη τοῦ Ἑλληνοσ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλιφορνίας κ. Ἀδαμαντίου Πεπελάση καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἔρχεται ὡς ἀμεσος συνέχεια πλείστων ἄλλων ἐργασῶν τοῦ κ. Πεπελάση δημοσιευθεισῶν εἴτε αὐτοτελῶς εἴτε εἰς τὰ κυριώτερα τῶν ἀμερικανικῶν, ἀγγλικῶν καὶ γερμανικῶν περιοδικῶν, εἰς τὴν Βρετανικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν κλπ., τὰ ὁποῖα τὸν ἀνέδειξαν εἰς διεθνοῦς φήμης ἐπιστήμονα.

Ἡ φιλολογία ἢ σχετιζομένη μετὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν αὐξάνει μετὰ αὐξανόμενον ρυθμὸν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Τὰ σχετικὰ προβλήματα εἶναι ἐξόχως πολυσύνθετα, ἢ δὲ διερεύνησις τῶν ἀπτησχόλησε ὅσον ὀλίγα ἄλλα θέματα τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Ἡ μέτρησις τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, οἱ προσδιοριστικοὶ παράγοντες ταύτης, αἱ θεωρίαι περὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ληφθοῦν διὰ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν καὶ λοιπά, ἀποτελοῦν τὰ βασικά ἐρωτήματα τῆς σχετικῆς φιλολογίας σήμερον. Αἱ ἐξενεχθεῖσαι θεωρίαι εἶναι ἀπειροί. Ἐν τούτοις ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν κατορθώνουν νὰ ἀνεύρουν τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων καὶ νὰ θέσουν ἐπὶ πραγματικῶν βάσεων τὸ πολυσύνθετον φαινόμενον τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ κατάταξις τῶν μεταβλητῶν αἰ ὁποῖαι προσδιορίζουν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν δὲν ἔχει πραγματοποιηθῆ κατὰ ἐνιαῖον καὶ γενικῶς ἀποδεκτὸν τρόπον. Οὐτε καὶ ἔχει γίνεῖ ποσοτικὴ συσχέτισις τῶν μεταβλητῶν αὐτῶν μετὰ τὸν βαθμὸν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἀνθρώπινοι παράγοντες, φυσικοὶ παράγοντες, οἰκονομικοὶ παράγοντες, κοινωνικοὶ καὶ θεσμολογικοὶ παράγοντες ἀποτελοῦν ἓνα σύμπλεγμα ἀλληλεξαρτωμένων καὶ ἀμοιβαίως ἐπηρεαζομένων μεταβλητῶν αἰ ὁποῖαι καθορίζουν εἰς ἐκάστην δεδομένην στιγμήν τὸ ἐπίπεδον καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐκάστη χώρα καὶ ἐκάστη ἐποχὴ φέρει τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά της καὶ ὡς ἐκ τούτου γενικαὶ ἀρχαὶ μετὰ καθολικὴν, διαχρονικὴν καὶ διατοπικὴν ἰσχύν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεθοῦν. Διὰ τὸν λόγον ἄλλωστε αὐτὸν αἰ κατατάξεις τῶν σχετικῶν θεωριῶν παρουσιάζουν μεγάλην ἀνομοιομορφίαν μετὰξύ τους. Τὴν ἀδυναμίαν αὐτὴν τῆς οἰκο-

νομικῆς θεωρίας ἀντιμετωπίζει ὁ καθηγητῆς Πεπελάσης μὲ τοὺς συνεργά-
τας του. Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξετά-
ζονται οἱ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (φυσι-
κοὶ πόροι, ὁ ἀνθρώπινος παράγων, τὸ κεφάλαιον, αἱ τεχνολογικαὶ ἀνακαλύ-
ψεις, τὸ ἐπιχειρηματικὸν λειτούργημα καὶ οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες). Εἰς
τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς μελέτης ὁ καθηγητῆς Πεπελάσης ἐπέτυχε νὰ δώσῃ μίαν
ἀρτίαν, σαφῆ καὶ ὠλοκληρωμένην εἰκόνα τοῦ πολυπλόκου τούτου προβλή-
ματος. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐξετάζονται δώδεκα περιπτώσεις χωρῶν αἱ
ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ὅλας τὰς ἡπείρους τοῦ κόσμου. Οὕτω, τὰ πορίσματα
τοῦ γενικοῦ θεωρητικοῦ μέρους θεμελιοῦνται ἐπὶ τῶν συγκεκριμένων περι-
πτώσεων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἐξεταζομένων χωρῶν.

Εἰς τὴν προσπάθειαν ἡ ὁποία καταβάλλεται σήμερον διὰ τὴν οἰκονομικὴν
ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλλάδος ἀποκτᾶ ἰδιαιτέραν ἐπικαιρότητα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον
ὀρθῶς ἀναγράφει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον, ὅτι «ἡ ὑπαρξὶς
φυσικῶν πόρων δὲν εἶναι ἐπαρκῆς ὁρος διὰ τὴν ἐπίτευξιν οἰκονομικῆς ἀλλα-
γῆς ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν καταδι-
κάζει μοιραίως τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον» (σελίς 18). Ἰδιαιτέρας σημασίας
ἐπίσης διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τονίζει ὁ συγγραφεὺς, ὅτι
«εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ὑπαρξὶς ἐθνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, ἡ ὁποία θὰ κεντρίσῃ
τὴν θέλησιν τοῦ πληθυσμοῦ νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότης νὰ βελτιώσῃ
τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεώς του... Ἡ ἀναπλήρωσις τῆς σπάνιος εἰδικῶν κατη-
γοριῶν ἐργαζομένων συνεπάγεται ἀλλαγὰς εἰς ὀλόκληρον τὸ πλέγμα τῆς οἰκο-
νομικῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας. Δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἀπλῆ αὐξήσις τῶν
σπανιζόντων παραγωγικῶν συντελεστῶν. Ὀλόκληρος ὁ τρόπος λειτουργίας
τῆς κοινωνίας καὶ ἡ διαθεσιμότης τῶν συμπληρωματικῶν παραγόντων πρέ-
πει νὰ ἀλλάξουν διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἐνεργὸς ἀξιοποίησις τῶν πλουτοπαραγω-
γικῶν πόρων» (σελίς 72 καὶ 73).

Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸν ρόλον τοῦ κεφα-
λαίου ὡς παράγοντος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἰδιαιτέρας σημασίας καὶ
πάλιν διὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ παρατήρησις καθ' ἣν «ἡ πεποιθήσις ὅτι αἱ
καθυστερημέναι οἰκονομικῶς χώραι εὐρίσκονται εἰς ἓνα φυσιολογικὸν ἐλά-
χιστον ἐπίπεδον καταναλώσεως καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ὑψηλὰ ἐπίπεδα ἀποτα-
μιεύσεως εἶναι ἀδύνατα, ἀντανακλᾷ μίαν ἐθνοκεντρικὴν προκατάληψιν...
Τὸ ἐπίπεδον ἀποταμιεύσεως ἐν τούτοις ἐπηρεάζεται περισσότερο ἀπὸ ψυ-
χολογικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντας παρά ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον ἐπίπεδον
συντηρήσεως... Εἶναι συνεπῶς δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ ἀδυναμία
νὰ διοχετεύσουν τὴν ὑπάρχουσαν καὶ τὴν δυνατὴν ἀποταμιεύσιν εἰς παρα-
γωγικὰς ἐπενδύσεις παρά ἡ ἀνυπαρξία ἀποταμιεύσεως εἶναι ἐνδεχόμενον
νὰ ματαιώσῃ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν» (σελίς 101). Μὲ ἐπιστημονικὴν
πληρότητα εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐπιδεικτικῆς καταναλώσεως καὶ

τῆς καταναλώσεως ἢ ὅποια δημιουργεῖται εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας συνεπεία τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τὰς ἀνεπτυγμένας καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ κατανάλωσις τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κεντρίσῃ τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται ἐπιμελῶς οἱ δυνατοὶ τρόποι χρηματοδοτήσεως τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, τὰ κριτήρια ἐπενδύσεων (κριτήριον τὸ ἀπορρέον ἀπὸ τὰς δυσχερείας τοῦ ἰσοζυγίου τῶν πληρωμῶν, τὸ κριτήριον τῆς ὀριακῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος, τὸ κριτήριον τοῦ βαθμοῦ ἐντάσεως κεφαλαίου, τὸ κριτήριον τοῦ ὑψηλοῦ

Ἐπένδυσις

λόγου

Ἐργατικὸν δυναμικὸν

τὸ κριτήριον τοῦ Chenery) καὶ τέλος ἀναλύονται αἱ «θεωρίαι τῆς βαθμιαίας ἀναπτύξεως», τῆς «ἰσχυρᾶς ὠθήσεως» καὶ τὸ «δόγμα τῆς ἰσορροποῦ ἀναπτύξεως».

Εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει δύο ἀκόμη προσδιοριστικούς παράγοντας τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ἦτοι τὰς τεχνολογικὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὴν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα. Μετὰ σαφήνειαν γίνεται διάκρισις μεταξὺ τῶν ὄρων «τεχνολογικαὶ ἀνακαλύψεις» καὶ «τεχνολογικαὶ ἀνανεώσεις τοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἐξοπλισμοῦ» τῆς τελευταίας ὑποδηλώσεως μεταβολὰς εἰς τὴν συνάρτησιν τῆς παραγωγῆς μιᾶς ἐπιχειρήσεως.

Εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον ἐξετάζεται ὁ ἐπιχειρηματίας «τὸ κύριον λειτουργήμα τοῦ ὁποίου συνίσταται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τεχνολογικῶν ἀνανεώσεων». Μετὰ κριτήριον τὸ λειτουργήμα αὐτὸ διακρίνει τούτους εἰς τέσσαρας κατηγορίας, ἦτοι εἰς δημιουργικούς ἐπιχειρηματίας οἱ ὅποιοι συνεχῶς προβαίνουν εἰς νέους συνδυασμούς τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, εἰς ἐπιχειρηματίας οἱ ὅποιοι ἀπομιμοῦνται ἐπιτεύξεις ἄλλων ἐπιχειρηματιῶν, εἰς διστακτικούς ἐπιχειρηματίας καὶ εἰς ἐπιχειρηματίας οἱ ὅποιοι ἀρνοῦνται ἀλλαγὰς εἰς τὴν συνάρτησιν τῆς παραγωγῆς τους. Ὅρθῶς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς ὅτι «δὲν εἶναι ἀρκετὰ γνωστὰ διὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος εἰς τρόπον ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ διατυπώσωμεν ἓν γενικὸν συμπέρασμα διὰ τὴν ροπὴν πρὸς δημιουργίαν τεχνολογικῶν ἀνανεώσεων» (σελ. 141). Ἄλλα εἶναι τὰ κίνητρα εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας καπιταλιστικὰς χώρας, ἄλλα εἰς τὰς σοσιαλιστικὰς χώρας καὶ ἄλλα τέλος εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας τοῦ κόσμου.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ γενικοῦ μέρους ἐξετάζονται οἱ κοινωνικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ οικονομικὴ δραστηριότης δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα ἀλληλεπιδράσεων μεταξὺ συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς ἀλλὰ ὑφίσταται καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἐντὸς τοῦ ὁποίου αὕτη λαμβάνει χώραν. Ἡ παράδοσις, οἱ θεσμοί, τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, ὁ ἔθνικισμός, ἡ διάρθρωσις τῶν τάξεων,

ή στάσις ἔναντι τῶν οἰκονομικῶν ἀλλαγῶν, εἶναι βασικοὶ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀπὸ τὴν σύντομον, ἀλλὰ ἀρκούντως περιεκτικὴν, ἐπισκόπησιν τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὡς οὗτοι δίδονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα, καθίσταται προφανές ὅτι αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνὸς πλέγματος ἀλληλεξαρτήσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων ἐκδηλουμένων ταυτοχρόνως εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ εἰς τὸ περιβάλλον ἐντὸς τοῦ ὁποῦ οὗτος ἐργάζεται. Μὲ ἀρχιτεκτονικὴν λογικὴν, μὲ πληρότητα, μὲ σαφήνειαν, μὲ ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν ἐξετάζονται ὅλοι αὗτοι οἱ παράγοντες. Ἡ γλαφυρότης τοῦ ἔργου συνδυαζομένη μὲ βαθεῖαν θεωρητικὴν, οἰκονομικὴν, ψυχολογικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάλυσιν, ἀλλὰ καὶ ταυτοχρόνως προσηρμοσμένη πρὸς τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, καθιστοῦν τὸ ἔργον μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του. Τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐργασίας ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς, θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς διαρθρώσεως τῆς ὕλης, ἡ συστηματικότης ἐπεξεργασίας τῶν δεδομένων, ὁ τρόπος ἀντιμετωπίσεως τῶν διαφορῶν προβλημάτων, ἡ σαφήνεια τῶν συμπερασμάτων καὶ ἡ ὀρθότης τῶν παρατηρήσεων καθιστοῦν τὸ βιβλίον αὐτὸ πρωτοπορικὸν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν σχετικῶν προβλημάτων. Ἡ διαλεύκανσις πλειστῶν θεμάτων σφόδρα ἀμφισβητουμένων εἰς τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν, τὰ συμπεράσματα καὶ παρατηρήσεις ὅσον ἀφορᾷ τοὺς προσδιοριστικούς παράγοντας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ αἱ εἰδικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὰς καθ' ἕκαστον περιπτώσεις, ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἱστορικὴν καὶ πραγματικὴν ἀλήθειαν ἢ ὅποια ἐρευνᾶται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ βιβλίου.

Διὰ τὴν ἔρευναν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων βασικῶς ὑπάρχουν δύο τρόποι, ἤτοι πρῶτον ἡ μελέτη τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας τῶν διαφορῶν χωρῶν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ἐξαγωγή γενικῶν συμπερασμάτων διὰ τὴν νομοτέλειαν ἢ ὅποια ἐνδεχομένως διέπει τὴν ζωὴν τῶν λαῶν καὶ δεῦτερον ἡ αἰτιολογία δημιουργία θεωρητικῶν σχημάτων καὶ γενικῶν ὑποθέσεων καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐπαλήθευσις τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν διὰ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων τοῦ παρελθόντος. Ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν δευτέραν αὐτὴν μέθοδον ἑναρμονίζων πλήρως τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν μὲ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνδέεται ἡ ἀφρημένη σκέψις μὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καὶ γεφυροῦται τὸ χάσμα μεταξὺ οἰκονομικῆς θεωρίας καὶ πράξεως.

Ὡς ἀνεφέρθη ἤδη, εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ συγγράμματος ἐξετάζονται 12 περιπτώσεις κρατῶν, ὠρισμένα τῶν ὁποίων εὐρίσκονται εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν οἰκονομικὴν τῶν ἀνάπτυξιν. Τὰ κράτη αὐτὰ εἶναι: Τὸ Βελγικὸν Κογκό, ἡ Οὐγκάντα, ἡ Βραζιλία, ἡ Χιλή, τὸ Μεξικόν, ἡ Κίνα, αἱ Ἰνδίαί, ἡ Ἰνδονησία, ἡ Τουρκία, ἡ Ἑλλάς, ἡ Γιουγκοσλαβία καὶ ἡ Νέα Ζηλανδία. Αἱ χώραι αὗται, κατεσπαρμέναι εἰς ὅλας τὰς ἡπεί-

ρους και εργαζόμενοι υπό διάφορον πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών καθεστώσ, αποτελούν εν θαυμάσιον δείγμα των πολυπλόκων προβλημάτων του υπαναπτύκτου κόσμου. Κάθε περίπτωσης εμφανίζει τὰ ἰδικὰ της προβλήματα ἐνῶ κάθε πρόβλημα ἔχει ἰδιάζουσαν μορφήν και χρειάζεται τὴν κατάλληλον λύσιν ἢ ὅποια θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ταχύτεραν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. «Αἱ ἐπὶ μέρους περιπτώσεις, γράφει ὁ συγγραφεὺς, καθιστοῦν προφανές ὅτι ἡ πολιτικὴ ἢ ὅποια εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποδειχθῇ ἐπιτυχῆς διὰ τὴν δημιουργίαν οικονομικῆς ἀνάδου εἰς ἕν στάδιον οικονομικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ χειροτερεύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν εἰς ἄλλο» (σελίς 181). Ἡ παρέμβασις τοῦ κράτους εἰς τὰς ἀρχικὰς προσπάθειάς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν οικονομικὴν δραστηριότητα, αἱ ἔθνικαι παραδόσεις και οἱ θεσμοί, τὸ πνευματικόν και πολιτιστικόν ἐπίπεδον τοῦ πληθυσμοῦ μᾶς χώρας, ἡ μετανάστευσις εἰδικευμένου προσωπικοῦ, ἡ ὑπαρξίς διαθέσεως διὰ τὴν ἐκβιομηχάνισιν, ἡ ὑπαρξίς τεχνικῶς ἐκπαιδευμένου προσωπικοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ, ἡ ἐπίδρασις παραγόντων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἡ ὀργάνωσις και ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῆς γεωργίας, ἡ ἔλλειψις ξένου συναλλάγματος, ἡ ἐπένδυσις ἐξωτερικοῦ, αἱ πληθωριστικαὶ τάσεις, κλπ. ἀποτελοῦν παράγοντας οἱ ὅποιοι ἀναλύονται εἰς τὸ θεωρητικόν μέρος τοῦ συγγράμματος και ἐν συνεχείᾳ ἐμφανίζονται ὑπὸ πρακτικὴν μορφήν εἴτε ὡς πρόβλημα τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐπιλυθῇ εἴτε ὡς πολιτικὴ ἤτις δέον νὰ ἀκολουθηθῇ ἢ νὰ ἀποφευχθῇ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις.

Τὰ περὶ ὀρισμένα πλαίσια τῆς παρουσίας βιβλιοκρισίας δὲν ἐπιτρέπου τὴν παράθεσιν παρατηρήσεων και συμπερασμάτων τὰ ὅποια προκύπτουν ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων. Ἡ κριτικὴ μᾶς ὁμως θὰ ἦτο περὶ ὀρισμένη ἐὰν παρελείποντο ὀρισμένα παρατηρήσεις σχετικαὶ μὲ ἀναλόγους κριτικὰς αἱ ὅποια ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν διεθνή ἐπιστημονικὸν ὀρίζοντα. Εἰς πολλὰ ξένα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἐνεφανίσθησαν τὰ εὐμενέστερα τῶν σχολίων. Κατωτέρω παρατίθενται ἐν μεταφράσει ὀρισμένα ἀποσπάσματα κριτικῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν και τὰς Ἰνδίας.

Ὅτω εἰς τὸ Ἰταλικὸν περιοδικὸν *Politica Economica* και εἰς τὸ τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 20 τῆς σειρᾶς III ἐδημοσιεύθη ἡ κάτωθι κριτικὴ :

«Σκοπὸς τοῦ βιβλίου τὸ ὅποιον σᾶς παρουσιάζομεν εἶναι νὰ παράσχη μίαν πλήρη εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τῶν ὑπαναπτύκτων περιοχῶν. Ὅπως βεβαιοῦν οἱ συγγραφεῖς εἰς τὸν πρόλογον, παρ' ὅλον ὅτι τὸ γενικὸν πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως συζητεῖται ἐπὶ αἰῶνας, μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔλαβε μίαν σοβαρὰν και πρακτικὴν ἐξέτασιν. Πράγματι, κατὰ τὰς τελευταίας δύο δεκαετίας, ἕνας ἀριθμὸς ἐκλεκτῶν πρωτοποριακῶν μελετῶν ἤρχισαν νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὸ πεδίον τοῦτο τῆς ἀναζητήσεως. Ὁ θεωρητικὸς μηχανισμὸς, παρ' ὅλην τὴν μέχρι σήμερον ἐκδηλωθεῖσαν ἐξέλιξιν, δὲν ἀνταπεκρίθη πάντοτε καταλ-

λήλως εις τὰς ὑφισταμένας εἰδικὰς συνθήκας πενίας τῶν διαφόρων χωρῶν τοῦ κόσμου. Αἱ ἀπόψεις εἰς τὸ πεδῖον αὐτὸ τῆς ἀναζητήσεως εἶναι φυσικὰ διάφοροι, ἀφ' ἧς στιγμῆς οἱ οὐσιώδεις συντελεσταὶ τῆς ἀναζητήσεως θίγουν ἀδιακρίτως προβλήματα οικονομικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικοπολιτιστικῆς φύσεως. Ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης, κατὰ τὴν γνώμην τῶν συγγραφέων, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὀρίων ὅσον ἀφορᾷ οἰανδήποτε ὄψιν τοῦ προβλήματος, συντελεῖται μίᾳ προσπάθειᾳ ἐρεύνης ἐπὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἣτις πραγματοποιεῖται ἐπὶ δύο πεδίων ἀμοιβαίως συμπληρουμένων.

Εἰς τὸ βαρυσήμαντον αὐτὸ ἔργον, ἡ ὕλη κατανέμεται εἰς δύο βασικὰ μέρη, τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν, εἰς τὰ ὁποῖα προτάσσεται ἓνας πρόλογος καὶ ἐπισυνάπτεται ἓνας πίναξ περιεχομένων. Αἱ θεωρητικαὶ ἀπόψεις καὶ συγκεκριμέναι καινοτομίαι δύνανται τοιουτοτρόπως νὰ διαχωρισθοῦν εὐχερῶς καὶ νὰ χρησιμεύσουν αἱ μὲν πρῶται εἰς τὴν πλήρη διαφώτισιν τῶν συγκεκριμένων καὶ κοινῶν εἰς πλείστας χώρας περιπτώσεων ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνουν ἐξ ἄλλου ἐπικύρωσιν καὶ δικαίωσιν.

Ἐν πρώτοις δέον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως οἵτινες προσφέρουν ἓνα προσδιορισμὸν καὶ ἓν μέτρον εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς καλλιτέρας παρουσιάσεως τῆς σημασίας τῆς ὑπαναπτύξεως : Ὁ ἀνθρώπινος παράγων, οἱ φυσικοὶ πόροι, τὸ κεφάλαιον, ἡ τεχνικὴ, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐπιχειρηματικὸν λειτουργήμα καὶ συμπεριφορὰν, οἱ κοινωνικοπολιτιστικοὶ παράγοντες συνιστοῦν πράγματι τὰ βασικὰ στοιχεῖα καὶ τοὺς σημαντικωτέρους παράγοντας ἀναπτύξεως τῆς οικονομικῆς δραστηριότητος, εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστης κοινωνίας.

Τὸ ποσοστὸν τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος μιᾶς οικονομίας ἐμφανίζεται τοιουτοτρόπως ὡς σχέσις τοῦ ἐπιπέδου τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν φυσικῶν πόρων ἢ προσέτι τῆς ποιότητος τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος ἢ τέλος τῶν τεχνικῶν μεθόδων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων αὐτῶν κατὰ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν των, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παραγωγῆς.

Δεδομένου ὅτι αἱ τάσεις τῆς μακροχρονίου οικονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἐμφανίζονται ὡς ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον προσδιοριζόμεναι ὑπὸ οικονομικῶν παραγόντων διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ποσοστὸν τοῦ προϊόντος τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος μιᾶς οικονομίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλῶν οικονομικῶν φαινόμενον, διὰ τοῦτο ἡ ἰδιαιτέρα μας προσοχὴ δέον νὰ στραφῇ ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικο-πολιτιστικῆς πλευρᾶς, ἐπὶ τῶν θεσμολογικῶν δυνάμεων αἵτινες οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν οικονομικῶν παραγόντων ἐπιρραζέουν ἀποτελεσματικῶς τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις φαίνεται νὰ προκαλῆ κυρίως μίαν ἐρευναν ἐπὶ τῶν οικονομικῶν συνθηκῶν μιᾶς χώρας εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ πλήρης

ἀποκάλυψις τῶν δυνατοτήτων τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἀποκλειστικῶς ἡ α ἢ β θεώρησις τοῦ α ἢ β προβλήματος τῆς οἰκονομίας τῆς ἐν λόγῳ χώρας.

Ἡ μελέτη τῶν μεμονωμένων περιπτώσεων ἔχει ἀνατεθῆ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς οἵτινες πραγματεύονται δώδεκα χώρας καταλλήλως ἐπιλεγείσας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παροχῆς μιᾶς εὐρυτάτης ἀκριβοῦς καὶ πανοραμικῆς ὄψεως μιᾶς ποικιλίας προβλημάτων καὶ καταστάσεων με ἀλληλοσχετιζόμενας συνθήκας ἀναπτύξεως. Πλὴν ὅμως, οἱ διάφοροι οὗτοι συγγραφεῖς δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν χρησιμοποίησει ἓνα κοινὸν κριτήριον ἀναλύσεως. Αἱ χώραι εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται αἱ μελέται εἶναι : τὸ Βελγικὸν Κογκό, ἡ Οὐγκάντα, ἡ Βραζιλία, ἡ Χιλή, τὸ Μεξικόν, ἡ Κίνα, αἱ Ἰνδία, ἡ Ἰνδονησία, ἡ Τουρκία, ἡ Ἑλλάς, ἡ Γιουγκοσλαβία καὶ τέλος ἡ Νέα Ζηλανδία.

Ὅπως ἀντιλαμβάνεσθε, διασαφηνίζονται προβλήματα οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ τὰς πλέον διαφόρους μορφὰς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς συγχρόνως ὀργανώσεως. Μεταξὺ ὄλων τῶν ἐξεταζομένων χωρῶν, ἡ Κίνα καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία ἐμφανίζουν τὸν πλέον διαδεδομένον ἔλεγχον καὶ παρέμβασιν τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν των, μολοντί εἰς διάφορον βαθμὸν. Ἡ Τουρκία καὶ αἱ Ἰνδία ἐμφανίζουν ὀλιγώτερον ἐντόνους μορφὰς παρεμβατισμοῦ ἐνῶ ἡ Ἰνδονησία ἐμφανίζεται ὀλονὲν καὶ περισσότερον ἐνδιαφερομένη διὰ μιάν ἐπέκτασιν τοῦ κυβερνητικοῦ ἐλέγχου εἰς τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς ὀργανώσιν. Ἐναντι αὐτῆς τῆς καταστάσεως ἣτις ὑφίσταται εἰς τὰς ὡς ἄνω ἀναφερθείσας πέντε χώρας εὐρίσκεται ἡ Ἑλλάς, τὸ πρῶην Βελγικὸν Κογκό, ἡ Οὐγκάντα, ἡ Βραζιλία, τὸ Μεξικόν, χώραι αἱ ὁποῖαι διατηροῦν εἰσέτι μιάν ἀτμόσφαιραν ἐλευθέρως ἀγορᾶς.

Ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν μεμονωμένων περιπτώσεων αἵτινες δυνατόν νὰ τὸν ἐνδιαφέρουν, εἰς τὰς ὁποίας θὰ συναντήσῃ συγχρόνως λεπτομερείας καὶ γενικότητας τῶν πλέον διαφόρων καταστάσεων αἵτινες καθιστοῦν ἔτι πλέον ἐνδιαφέρον τὸ περιεχόμενον τῆς β α ρ υ σ η μ ᾶ ν τ ο υ τ α ὑ τ η ς ἀ ν α λ ὕ σ ε ω ς ».

Εἰς τὸ Ἰνδικὸν περιοδικὸν *Economic Progress* ἐδημοσιεύθη ἡ κάτωθι κριτικὴ :

«Τὸ βιβλίον διανοίγει νέους ὀρίζοντας με δύο τρόπους : α) Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν θεωριῶν αἱ ὁποῖαι σχετίζονται με τοὺς προσδιοριστικούς παράγοντας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως αἱ παλαιαὶ ἀντιλήψεις ἀναθεωροῦνται ὑπὸ τὸ φῶς τῶν προσφάτων οἰκονομικῶν ἐξελίξεων εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας. β) Εἰς τὰς δώδεκα περιπτώσεις αἱ ὁποῖαι συμπληρῶνουν τὴν θεωρητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου μέρους, οἱ προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐμφανίζονται κυρίως ὡς φυσικοὶ πόροι καὶ ἀνθρώπινος παράγων. Ἡ προσέγγις τοῦ θέματος γίνεται με τὴν μακροοικονομικὴν θεώρησιν τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς.

»Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος κεντρίζεται ἀπὸ πολυ-

αριθμούς μη οικονομικούς παράγοντας όπως η στάσις τῆς κοινωνίας, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον, καὶ αἱ θεωρήσεις ἀξιών τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας. Οὐχ ἤττον πλεῖστοι μελέται τῆς οικονομικῆς θεωρίας ἢ τῆς ἐφηρμοσμένης πολιτικῆς οικονομίας ἀκόμη καὶ ἀρκεταὶ ἐιδικευμένων ἐρευνητῶν ὑστεροῦν εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, δοθέντος ὅτι ἀγνοοῦν τὰ προαναφερθέντα στοιχεῖα. Ὁ ρόλος τῶν μη οικονομικῶν αὐτῶν παραγόντων πρέπει νὰ συστηματοποιηθῇ καὶ νὰ γενικευθῇ ἐπαρκῶς εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἰσαχθοῦν ὡς ὑποθέσεις εἰς τὴν κατασκευὴν οικονομικῶν συστημάτων οικονομικῆς ἀνελιξεως. Αἱ «ψυχομετρικαὶ» καὶ «κοινωνικο-μετρικαὶ» μεταβληταὶ συνδέονται μὲ τὴν θεωρίαν τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

»Ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ μέτρησις τῆς ὑπο-ἀναπτύξεως ἀναλύεται εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ κεφαλαίου Ἀδαμάντιος Πεπελάσης ἀναφέρει ὅτι τὸ πεδῖον αὐτὸ τῆς ἐρεύνης εἶναι ἐν ἄχαρι ἔργον. Ἡ ἐνυπάρχουσα αὐθαίρεσις εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῶν διαφόρων τομέων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἀναφέρεται ὡς κυρία δυσκολία διὰ τὴν παρουσίαν σαφοῦς ὀρισμοῦ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Δύναται τις νὰ συμφωνήσῃ μὲ τοὺς συγγραφεῖς ὅτι ἡ διαίρεσις τοῦ κόσμου εἰς ἀνεπτυγμένον καὶ ὑπανάπτυκτον εἶναι μία ὑπερ-ἀπλοποίησις. Κάθε οἰκονομία ἔχει ὠρισμένους φυσικοὺς πόρους καὶ διαθέτει ὠρισμένα κοινωνικά, πολιτιστικά, πολιτικά καὶ θεσμολογικά χαρακτηριστικά. Εἰς ἓνα τομέα εἶναι ἐνδεχόμενον μία χώρα νὰ εἶναι ἐξόχως ἀνεπτυγμένη καὶ εἰς ἄλλους νὰ εἶναι ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένη. Αἱ Ἰνδία, ἡ Κίνα καὶ ἡ Ἑλλάς ἔχουν παρουσιάσει μεγάλας πνευματικὰς καὶ πολιτιστικὰς ἐπιτυχίας καὶ ὡς τοιαῦται δεόν νὰ θεωρῶνται ὡς ἀνεπτυγμένα εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν. Αἱ χῶραι τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καὶ αἱ νέαι χῶραι τῆς Ἀφρικῆς διαθέτουν ἀφθόνους φυσικοὺς πόρους. Αἱ προσπάθειαι τοῦ καθηγητοῦ H. Liebenstein νὰ κατατάξῃ εἰς κατηγορίας τὰ χαρακτηριστικά τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν ἐπὶ τῇ βάσει οικονομικῶν, δημογραφικῶν, τεχνολογικῶν καὶ πολιτιστικῶν καὶ πολιτικῶν κριτηρίων ἀνατρέπει τὰς ἀσυνεπείας τῆς ἀπλοποιημένης τακτοποιήσεως. Μία χώρα ἢ ὅποια ἔχει ἀνεπτυγμένας τεχνολογικὰς ικανότητας εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ μὴ εἶναι προικισμένη μὲ φυσικοὺς πόρους ἢ μὲ πολιτιστικὰς καὶ πολιτικὰς ἀξίας. Ἡ οικονομικὴ ἀνάπτυξις εἶναι μία διαδικασία ἢ ὅποια πρέπει νὰ διατηρηθῇ μὲ τὴν ὑπαρξίν ἐπαρκῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων πόρων. Ὁ ρόλος τῆς οικονομικῆς πολιτικῆς ἐμφανίζεται εἰς τὴν κέντρισιν καὶ διατήρησιν τῶν καταλλήλων ὄρων διὰ τὴν ἰσορροποῦν κίνησιν τῶν πηγῶν αὐτῶν.

»Ἐν ἄλλο θέμα τὸ ὁποῖον ἐξετάζεται εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς μετρήσεως τῆς ἀναπτύξεως τὸ ὁποῖον ἐκφραζόμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ κεφαλὴν πραγματικοῦ εἰσοδήματος δὲν ὑστερεῖ εἰς μειονεκτήματα. Ὁ καθηγητὴς Kindleberger ἀποδεικνύει τὸ δύσκολον τῆς συγκρισιμότητος τῶν διαφόρων

οικονομιῶν. Ὁ καθηγητὴς Bennet κατεσκεύασεν ἓνα μὴ νομισματικὸν δείκτην διὰ νὰ συγκρίνη τὰ ἐπίπεδα καταναλώσεως τῶν διαφόρων χωρῶν ἐπὶ τῇ βάσει δεδομένων ἀναφερομένων εἰς πέντε τομεῖς, ἧτοι : διατροφή, ὑπηρεσίαι ὑγιεινῆς, κατοικία καὶ ἐνδυμασία, ἐκπαίδευσις καὶ μεταφοραὶ καὶ ἐπικοινωνία. Διὰ κάθε στοιχεῖον χρησιμοποιοῦνται τοῦλάχιστον δύο δείκται. Τὸ στοιχεῖον τῆς καταναλώσεως μετρεῖται διὰ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν θερμίδων κατὰ κεφαλὴν ἡμερησίως. Αἱ πρόοδοι εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν τεχνικὴν μετρήσεως τῆς καταναλώσεως.

»Εἰς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν, οἱ φυσικοὶ πόροι ἐθεωροῦντο ὡς σταθεροὶ καὶ ἀνελαστικοί. Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν ὁμως τῆς συγχρόνου γεωπονίας διεπιστώθη ὅτι ἡ δυνατότης αὐξήσεως τούτων εἰς πολλὰς χώρας εἶναι μεγάλη. Ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ὁ ὁποῖος συχνὰ ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς καταναλώσεως, ἐμφανίζεται ὡς δημιουργῶν προβλήματα ὑπερ-πληθυσμοῦ. Ἀντὶ ὁμως νὰ ἀσχολοῦνται οἱ οικονομολόγοι μὲ τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετάσουν τὰς δυνατότητας τῆς ποιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου παραγόντος ὡς συντελεστοῦ παραγωγῆς προσδιορίζοντος τὴν τεχνικὴν πρόοδον καὶ τὸ κεφάλαιον. Οὕτως, εἰς οἰκονομίαν εἰς τὴν ὁποίαν αἱ τεχνικαὶ ικανότητες καὶ τὰ ταλέντα τῶν πολιτῶν εἶναι περιορισμένα, θὰ ἐσήμαινε ὅτι ὑπάρχει παράδοξος ἀνεπάρκεια ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Συνεπῶς, ἡ ποσότης τοῦ πληθυσμοῦ εἰς μίαν οἰκονομίαν δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ οικονομικὰς θεωρήσεις μόνον. Ὁ ἀνθρώπινος παράγων συνδέεται μὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ συνεπῶς κάθε προσπάθεια τῶν οικονομολόγων νὰ δώσουν τὴν τελευταίαν λέξιν ἐν σχέσει μὲ τὴν σύνθεσιν καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἀνευ σημασίας ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς καθαρᾶς οικονομικῆς ἀναλύσεως. Ἡ οικονομικὴ ἀνάλυσις μεμονωμένως δὲν δύναται νὰ προβαλεῖ εἰς θεωρήσεις ἀξιών διὰ τὸ μέγεθος τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας μόνον ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς δημιουργίας εἰσοδήματος.

»Τὸ κεφάλαιον καὶ ἡ τεχνικὴ πρόοδος εἶναι συντελεσταὶ παραγωγῆς δημιουργηθέντες ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ κεφάλαιον ὡς προσδιοριστικὸς παράγων τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἐξετάζεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν τεχνολογικῶν ἀνακαλύψεων. Ἐξ οὗ καὶ τὸ πλέγμα τῆς τεχνικῆς τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ επιχειρηματικοῦ λειτουργημάτος ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὴν ὀριακὴν ἀνάλυσιν. Ὁ καθηγητὴς Chenery ὑποδεικνύει ἐν λειτουργικὸν κριτήριον διὰ τὴν μέτρησιν τῆς ὀριακῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος καὶ τὸ ὅποιον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐφαρμοσθῇ διὰ τὴν σύγκρισιν τῶν διαφόρων εἰδῶν ἐπενδύσεων. Ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἀναλύσεως εἰς τὴν ὀριακὴν κοινωνικὴν παραγωγικότητα τῶν διαφόρων ἔργων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Νότιον Ἰταλίαν οὐσιαστικοποιεῖ τὴν κριτικὴν ὅτι τὸ κριτήριον τῆς ἐντάσεως κεφαλαίου δὲν σχετίζεται μὲ τὴν ὀριακὴν κοινωνικὴν παραγωγικότητα.

»Αί ἐπὶ μέρους περιπτώσεις τῶν διαφόρων χωρῶν αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν διαφορῶν εἰδῶν κίνητρα οικονομικῆς ἀναπτύξεως συνιστοῦν τὸ καλύτερον μέρος τοῦ βιβλίου. Αἱ διάφοροι περιπτώσεις ἔχουν ἄφθονον ὕλικόν τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς ἀναλύσεως εἰς τὸν τομέα τῆς θεωρητικῆς ἐρεύνης διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Αἱ περιπτώσεις τῶν διαφόρων χωρῶν ἔχουν τὸ πλεονέκτημα τῆς παρουσιάσεως ἀπτῶν παραδειγμάτων ὅλων τῶν σχετικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ἐπενεργοῦν διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Ἡ δημιουργία εἰδικῶν θεωριῶν οικονομικῆς ἀναπτύξεως, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς οἰκονομίας μὲ διάφορον βαθμὸν ἀναπτύξεως, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἐπιχειρηθῆ ὑπὸ οἰκονομολόγων οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὴν ἱστορικὴν διαδικασίαν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοὺς σχετικούς θεσμολογικούς παράγοντας. Ἄπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως αἱ περιπτώσεις τῶν διαφόρων χωρῶν θὰ εἶχον μεγαλύτεραν ἀξίαν ἐὰν ἡ μακροχρόνιος τάσις τῆς ἀναπτύξεως εἶχε μελετηθῆ περισσότερο ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν κεφαλαίων διὰ τὰς Ἰνδίας, τὸ Κογκὸ καὶ τὸ Μεξικόν. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἐν λόγω βιβλίου εἶχον ὠρισμένους περιορισμούς εἰς τὸν χῶρον καὶ ἐπομένως εἰς τὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἔδει νὰ ἀναπτυχθοῦν ἐν ὄψει τῶν περιορισμῶν αὐτῶν. Ἡ κατεύθυνσις φαίνεται ὅτι συνίστατο εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ βασικοῦ ὕλικου διὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ ἐλευθερίαν ἐκάστου συγγραφέως νὰ ἐπιλέξῃ τὴν περίοδον τὴν ὅποιαν θὰ ἐξετάσῃ, τὴν γενικὴν θεώρησιν καὶ τὴν παρουσίαν τῶν δεδομένων μὲ τὴν σειρὰν τῆς σπουδαιότητος τὴν ὅποιαν νομίζει κατάλληλον ὁ συγγραφεὺς.

»Ἡ ἀξία τῆς μελέτης συνίσταται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀποφεύγει τὰς παγιδεύσεις τῆς ὑπερ-απλοποιήσεως. Ὅταν μελετηθῆ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, μὲ σκοπὸν τὴν ἐξαγωγήν γενικῶν συμπερασμάτων ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης εἶναι μία ἰσορροπία μεταξὺ τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων καὶ τῶν θεωρητικῶν γενικεύσεων αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν εἰς ἐκάστην ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους μελέτας. Τὸ βιβλίον ἐγείρει πλεῖστα ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα θὰ παρέξουν εὐρέα πλαίσια διὰ πρωτοποριακὰς ἐρεύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν διαφόρων χωρῶν».

(ὕπογραφη) *V. Shanmugasundaram*

Ἄνάλογοι κριτικαὶ ἐγράφησαν εἰς τὴν Ὁλλανδίαν, τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν, τὰς ὁποίας δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν εἰς τὰ περιωρισμένα πλαίσια τῆς παρούσης κριτικῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δεῖν νὰ τονισθῆ ἰδιαίτερος εἶναι ὅτι εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τὸ βιβλίον ὀνομάζεται «βαρυσήμαντον», «ἰσορροπημένον», «πρωτοποριακόν» καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς «διανοϊγον νέους ὀρίζοντας» εἰς τὴν ἐρευναν τῶν σχετικῶν φαινομένων.

Μετὰ ἀπὸ τὴν πανηγυρικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας τοῦ ἐν λόγω βιβλίου εἰς ὅλον τὸν κόσμον, κάθε δική μας περαιτέρω περιττεύει. Θὰ ἠδύνατο ὅμως τις νὰ ἀναφερθῆ μὲ πικρίαν εἰς τὴν κατάστασιν ἣ ὅποια ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σχετικὴ φιλολογία εἰς τὴν χώραν μας εἶναι περιωρισμένη. Εἰς τὰς ἀνωτάτας σχολὰς, ἡ θεωρία τῆς οικονομικῆς ἀναπτύ-

ξεως είναι σχεδόν άγνωστος. Είναι άμφίβολον εάν εμφανίζεται και ως δρος άκόμη εις πολλά από τά κυκλοφοροῦντα έγχειρίδια. Θα ήτο εύχης έργον εάν κατεβάλλετο μία προσπάθεια να μεταφρασθῆ τὸ εν λόγω σύγγραμμα, να καθιερωθῆ ως μάθημα διδασκόμενον εις τούς φοιτητάς, και να κυκλοφορήση εύρύτερον εις τούς κύκλους τῶν ασχολουμένων με τὸ πολυσύνθετον πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ανάπτυξεως. Ἡ έλληνικῆ οικονομικῆ επιστήμη θα είχε να ώφεληθῆ πολλά, ενῶ ἡ οικονομικῆ πολιτικῆ θα ήντλει πλεῖστα συμπεράσματα και ύποδείξεις χρησίμους δια τήν οικονομικὴν ανάπτυξιν τῆς χώρας.